

Наталія ЛИТВИНЧУК
Київ

РОЗВИТОК ПРЯДІННЯ ТА ТКАЦТВА В СЕЛАХ КОНОТОПЩИНИ

Автор статті розкриває проблему історичного розвитку прядіння та ткацтва в селах Конотопського району Сумської області та з'ясовує особливості його трансформації в сучасних глобалізаційних умовах.

Ключові слова: традиційні промисли та ремесла, глобалізаційні процеси, прядіння та ткацтво, технологія виробництва, сировинний матеріал.

Досліджуючи сучасну традиційну культуру сіл Конотопського району Сумської області та оцінюючи їх соціально-економічний розвиток, було виявлено, що елементи певних традицій із поступом часу значно трансформувалися. В наші дні основними господарськими заняттями селян, як і багато століть тому, залишаються землеробство та скотарство, хоча й в значно звужених масштабах. Чого, на превеликий жаль, не можемо сказати про традиційні промисли та ремесла, які колись були невід'ємною частиною життєзабезпечення селян. Лише у деяких селах залишились поодинокі народні майстри з різьблення по дереву, плетіння з лози, рогози, соломи та шанувальники техніки традиційної вишивки. Саме такі "народні умільці", які свято бережуть традиційні ремесла краю¹, на думку авторів історико-краєзнавчих нарисів "Конотопщина: час, події, долі", і є гордістю досліджуваного району й області. Давні види промислів та ремесел, такі як чумацтво, бондарство, чоботарство, млинарство, ковальство, прядіння та ткацтво в сучасних глобалізаційних умовах вже повністю втратили сенс свого існування.

Найстійкішим до глобалізаційних процесів виявилося прядіння та ткацтво. Як показали польові дослідження, ткацтво в окремих селах Конотопщини припинило своє існування лише півдесятиліття тому. Народна пам'ять ще добре зберігає інформацію про весь цикл робіт, пов'язаних з вирощуванням та обробкою волокна й вовни. А в багатьох селянських оселях ще й досі зберігаються веретена, прядки, ткацькі верстати, ножиці для стрижки овець тощо.

Перед нами постає завдання з'ясувати, які зміни відбулися з прядінням та ткацтвом. Для реалізації поставлених завдань використаємо власні польові записи, зроблені у 2006 – 2007 роках, а також необхідні історичні та етнографічні науково-літературні джерела.

Поширенню на території Конотопщини, зокрема та на Сумщині взагалі, прядіння та ткацтво завдає особливим природним умовам Сумського Полісся, благодатним для вирощування сировинного матеріалу рослинного походження – конопель та льону. Не менш сприятливою для вирощування овець, якісна шерсть яких також є дуже цінною сировиною для прядіння та ткацтва, є й лівобережна частина лісостепової зони, в якій розташований даний район. Загалом варто відзначити, що на досліджуваній території можна виділити певні ареали з використання в прядінні та ткацтві того чи іншого матеріалу. Так, у північних та північно-східних населених пунктах району, які розташовані по обидва береги р. Сейм, основними вважалися коноплі. У XVIII – XIX ст. їх вирощували для забезпечення сім'ї одягом, речами побутового та господарського призначення, для виготовлення та продажу полотна, а в деяких селах – конопляних мотузок (вірьовок). На початку ХХ ст. селяни садили коноплі як для приватних потреб, так і для постачання на промислові об'єкти. Таким найбільшим центром з переробки конопель на території Сумської області вважалося м. Кропивницький. Мешканці досліджуваних сіл і зараз добре пам'ятують, що коноплі, які вони вирощували, "возили в Кропивницький,

завод був..."². Існують також відомості, що певні осередки з переробки конопель існували і в Конотопському районі. Народна пам'ять зберегла факти про діяльність коноплекомбінату в с. щі Заводському: "Оце, де завод, тут був коноплекомбінат якийсь-то... Це раніше, може, десь до тридцятого году... Воно називалося комбінат чи коноплекомбінат. Отаке шось було"³. У північно-західних поселеннях Конотопщини сіялися як коноплі, так і льон. Хоча останній, не зважаючи на те, що вважався кращою за коноплі сировиною, сіявся рідше. Опитані нами жінки, що були добре знайомі з цією справою, зауважують: "Ну з льону харащо, воно м'якесеньке таке, прясти харащо такички, а вже з конопель – черствіше. Як льонове полотно, дак воно таке, як каніфоль, вибілене"⁴.

А от далі на південь Конотопського району більш популярним було вирощування овець. Відомо, що вівчарство було одним із найдавніших господарських занять села Кошари, від якого, власне, поселення й отримало свою назву. Пояснюючи етимологію цього ойконіма, історик О. Лазаревський зауважує: "Слобода Кошары в правой стороне от речки Ромна, у притока не имеющего названия, возникла около овечьих сараев названных по малороссийски кошарами"⁵. Тому ряд назв сіл Конотопського р-ну і досі відображають нам явища, пов'язані з давніми народними ремеслами та промислами – *Бондарі, Бочечки, Гути, Кошари*, не зважаючи на те, що самі заняття вже давно залишилися в історії. Щодо прядіння та ткацтва, то крім згаданого села Кошари, з даним промислом старожили пов'язують і колишню назву села Вирівка: "Про назву в нас спори йдуть... Зараз то офіційно пишеться Вирівка, а старожили називали Вірьовка... Ну ще тоді, як дозволялося сіять коноплі, у нас дуже багато було конопель... Багато йшло цих же конопель на вірьовки, вірьовки робили, ві-рьов-ки!"⁶. Такі географічні назви поселень в сучасних умовах трансформаційних та глобалізаційних процесів є цінним інформативним джерелом про традиційну діяльність населення.

Можемо стверджувати, що серед згаданих вище сировинних матеріалів, були переважно коноплі, а льон і вовна, займаючи дещо нижчий щабель, знаходились на одному рівні. Деякі ткалі замість традиційного природного конопляного волокна почали використовувати нитки, виготовлені на виробництві. Майстриня з села Бочечки, добре пам'ятає: "Я ткала половики, дак були такі бабіни. Я купляла бабіни і розматувала, тоді снуvalа і на верстаті ткала. Пряла тоненько оце з цієї пряжі, а льону в мене й не було..."⁷ Таким чином, цей штучний сировинний матеріал згодом витіснив як конопляне, так і лляне волокно.

Технологія вирощування й обробки конопель та льону, як стверджують респонденти всіх обстежених сіл, мало чим відрізнялася, проте вона була досить складною. Виробничий процес, що й до сьогодні добре пам'ятають селяни, тривав у кілька циклів: "Навесні посіяли, воно зійшло і до осені росте. Виросло – тоді вибирають плоскінь, в'яжуть, везуть десь, де вода вже є, і в воду кидають. А тоді кладуть всякі палки і накидають, шоб воно потонуло. І ото мокне скіки там, неділь' дві, а тоді витягають і сушать, а тоді ламають на ламанки, терниці, і получается саме волокно, а вже матки, там, де вже сім'я буде, тамички вже молотили ціпами. Обмолочуються, а те знов мочиться"⁸. "Потім повитягають, посушать. Тіпали – костриця вилітала (основа, всередині деревинка була), оставалася сама ніби кора цієї коноплі, і це ж волокно уже й було"⁹. Проте волокно, як конопляне, так лляне – перш ніж починати прясти та ткати, необхідно було добре потерти: "... і терли, і мняли отак ногами. Оце ноги – дак кров сцяла отутички. Як отак стоїш і мнеш, шоб же воно було м'якесеньке тоді"¹⁰. Таку роботу, як пригадують опитувані, часто поєднували з хатніми клопотами: "Було мати вранці встане, піч запалила, там поставила чогуни варяться, а сама ногами біля печі мне, шоб було м'якеньке"¹¹. І тільки після цього волокно було готове до праці.

Прядіння та ткацтво знаходилося в руках жінки, за виключенням отримання вовни, адже стрижкою овець в селах Конотопщини, зазвичай, займалися чоловіки. Варто відзначити, що приготування сировини для прядіння та ткацтва тваринного походження, тобто вовни, було не таким складним та довготривалим, як підготовка конопель та льону. Всі роботи, пов'язані з обробкою вовни, починалися навесні з стрижки овець. Зазвичай стригли все стадо (*отару*) одночасно: "Отари були. Усяк – і по тридцять, і по двадцять, хто по скіки тримав. Стригли навесні, восени постригти, так вони померзнуть, і не виросте вовна... Ножницями, ножницями стригли, ну обнаковенні ножниці, тіки великі. Отаки чіпки вовну підкачують, і ото так чик-чик по-під тілом, і харащо ріже, харащо, цілим ковтюхом тоді скачується"¹². Другим обов'язковим

етапом, і, очевидно, найскладнішим у роботі з вовною було її скубіння та прання: "Вовну мили, прали... Воду кип'ятять, попилу насипають, і кип'яточок у попил іллють, і воно тоді таке милке-милке, ото так перуть, мила тоді ж не було. Прали ж, прали її харашо, вона в сірці, погана така, а то виперуть, дак вона така пухнаста да ловка, а тоді ж це виперуть, вона висохне, і прядуть"¹³.

Пряли й ткали коноплі, льон та вовну спочатку на веретенах, а згодом – на прядках та на ткацьких верстатах (*верстатах* – Гути, Бочечки). Цим промислом прийнято було займатися зимовими вечорами при каганцях. Прядка була в кожній хаті, а подекуди – й дві або більше. А от ткацький верстат могла собі дозволити не кожна господиня. Досить часто траплялося так, що спочатку ткала власниця верстата, в будинку якої він знаходився, а потім за її верстатом ткали інші жінки – сусідки, знайомі, які не мали власного інструмента: "В баби моєї цілу зиму було стоять верстат, то вона, то було сусіди тчуть..."¹⁴. Всі ці інструменти, найmodернішим з яких був ткацький верстат, зникли з ужитку конотопського селянина на рубежі другого і третього тисячоліть. У наші дні вони зберігаються лише подекуди як експонати муніципальних музеїв або доживають віку на горищах селянських хат.

Незважаючи на тривалий і складний виробничий процес, прядіння та ткацтво – це той вид кустарних промислів та ремесла, що тривалий час забезпечував усі сфери життя українського селянина. Загалом готову продукцію, яку отримували від прядіння та ткацтва, за її функціональним призначенням можна було б класифікувати таким чином: речі побутового призначення; вироби для обслуговування домашнього господарства та одяг. Неодмінними атрибутами української хати були полотняні рушники, килими, рядна, половики, ліжники, ковдри. Щодо одягу, то шили чоловічі та жіночі сорочки, чоловіки носили полотняні штани, а пізніше, в повоєнний період, слідуючи модним тенденціям того часу, з конопляного та лляного полотна шили *кохти* та *плаття*, при цьому оздоблювали їх різокольоровою вишивкою "в хрещик" або "в гладь". Для виготовлення рушників та одягу використовували лише добре вибілене полотно. Технологія вибілювання ткання теж вимагала уміння й неабиякої витримки: "Воно таке ж сіре було, і це був наш обов'язок літом вибілювати біля річки. Оце було намочиш, розстелиш біля річки, висохло, намочиш, розстелиш, висохло. І це воно та висихає, висихає, і стає біле"¹⁵. Іноді полотно фарбували. Зазвичай використовували природні барвники – вільшину, бузину (від вільшини полотно ставало темно руде, а від бузини – темно синє). Якість полотна та естетичність залежали і від технології ткацтва, і від майстерності.: "Хто пряде лучче, хто тоненько так уже старається. А хто товще смикає – товстіше полотно. Всякі були. І ткали, дак усякі: хто вже зуміє, дак якимись картами тче, а хто – просто так"¹⁶. Ткані вироби Конотопщини були досить таки одноманітними і не вирізнялися особливою мистецькою красою.

Із вовни пряли та ткали ліжники (*Гути*), одіяла (*Бочечки*), били валянці, плели шкарпетки. Як з'ясувалося, ліжники та одіяла, виготовляли в селах Гути: "І ліжники робили, тіки в нас такички по простому, вовну посукали, посукали і поткали вовну"¹⁷ та Бочечки: "Одіяла шила. Ще одно й не дошите, ніяк не дошию, ніяк"¹⁸. Проте це було поодиноким явищем, оскільки коцарство на Конотопщині не було популярним заняттям. Тому ліжники зазвичай місцеве населення купувало у майстрів із Західної України, а килимами славилися сусідні райони Чернігівщини. Особливо цікавим способом в досліджуваному нами районі виготовляли валянці: "Ходили такі, ну, приїжджали і ходили, і били ото валенці. І у нас у хаті били. Лавки такі ж були тоді, так на лавці, як били валенці, дак така синя була, що нічого вже не зробили їй, пропиталася чи сіркою, чи хто зна чим вона... Та які ж м'якенькі валенці були та ловкі, не такі як тепер, як дружок. Були спеціальні інструменти (я й бачила його – таке якесь як прядка чи хто зна). Воно круте, а вовну отак куйовде, пухом robe. А тоді ж кип'ятять іще й звъездки добавляють туди, і оце ж тоді вже б'ють. На копил наматують його – копил же ж такий, який размір. Вони його обкладають і оббивають. Копила в їх усякі – і на меншу, і на більшу ногу..."¹⁹. Вовна, як один із сировинних матеріалів природного походження, хоч і була найменш популярною, однак проіснувала найдовше. І в трансформаційних умовах кінця ХХ – початку ХХІ ст., коли повністю зникло прядіння та ткацтво, її почали використовувати для в'язання шкарпеток, а подекуди використовують і до цього часу.

Ще одним особливим різновидом прядіння та ткацтва був вірьовочний промисел. Вірьовки (мотузки), або як його ще називають конопляне плетиво, виготовляли з конопель. Відомо,

що свого часу, даний промисел забезпечував життєдіяльність села Вирівка, адже вірьовки виготовляли тут не лише для господарства, а й для продажу. Ще чумаки у XIX ст., їduчи до Криму, запасалися в дорогу власноруч плетеними віжками, вірьовками і всякими мотузками для ув'язування товару. Брали з собою вірьовки та віжки разом із діжками, ложками, ковшами та іншими речами й для того, щоб продати усе це дорогою. Старожили згадують, що ці вірьовки виготовляли і у XX ст.: "був у Вирівці дід Аврам, що мав спеціальний великий станок для виготовлення конопляних вірьовок. Люди носили йому коноплі, а він робив їм вірьовки. Були вони довгі, для господарства, чи то сіно ув'язати на возі при перевезенні, чи ще для чогось"²⁰. Інший респондент теж згадує про цього ж таки майстра: "Я пам'ятаю отам біля церкви жив дід, він прожив більше ста років – Будніченко дід Аврам. Так він для колгоспу поставав оци вірьовки, скільки там треба було, а раніше багато треба було. Була кінна упряж івозили все ж возами, саньми, все ж ув'язувалося вірьовками. В основному для продажу робили вірьовки"²¹. Існують також відомості, що такими станками для виготовлення конопляних вірьовок користувалися й у інших селах Конотопського району. Коли плели ці мотузки, то витягували їх на всю вулицю з краю в край. Тож, як бачимо, вірьовочне ремесло було не лише допоміжним господарським заняття окремих людей, а подекуди й складовою частиною економіки певного населеного пункту протягом багатьох років.

Із стрімким розвитком промисловості та її наступом на традиційну матеріальну культуру українського села втрачаються самобутні народні вміння та знання. Селяни згадують про це з прикрістю: "Пряли... з конопель, з льону... Отак і не спали, і пряли дак при сліпотах. А теперечки свет який!.. Тепер усе єсть – ніхто не хоче робить. Чи не хочуть, чи так уже од їх Господь одибрав"²². З жалем говорять вони і про не функціональність виготовлених власноруч речей: "А тепер половики на хаті висять і вони вже нікому не нужні. Бачите, тепер палаці... Палац купить, розріже і в єї половики"²³. З цього можна зробити висновок, що досвід прядіння та ткацтва, технологія підготовки сировини, що набувалися роками протягом багатьох століть, дуже швидко втрачається в сучасних глобалізаційних умовах.

¹ Конотопщина: час, події, долі. Науково-популярне видання / Ш.Акічев, А.Сахно, Г.Стеценко. – К., 2005. – С. 125.

² Запис автора 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

³ Запис 2007 р., у с-щі Заводському Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Книш Людмила Аксентівна, 1928 р. н.

⁴ Запис 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

⁵ Лазаревський О. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. – К., 1983. – Т. 2. – С. 78.

⁶ Запис 2007 р., у с. Вирівка Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Кузьменко Віра Петрівна, 1939 р. н.

⁷ Запис 2007 р., у с. Бочечки Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Гривкова Уляна Петрівна, 1923 р. н.

⁸ Запис 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

⁹ Запис 2007 р., у с. Вирівка Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Кузьменко Віра Петрівна, 1939 р. н.

¹⁰ Запис 2007 р., у с. Бондарі Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Настя Антонівна 1924 р. н.

¹¹ Запис 2007 р., у с. Вирівка Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Кузьменко Віра Петрівна, 1939 р. н.

¹² Запис 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

¹³ Запис 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

¹⁴ Запис 2007 р., у с. Вирівка Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Кузьменко Віра Петрівна, 1939 р. н.

¹⁵ Запис 2007 р., у с. Вирівка Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Кузьменко Віра Петрівна, 1939 р. н.

¹⁶ Запис 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

¹⁷ Запис 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

¹⁸ Запис 2007 р., у с. Бочечки Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Гривкова Уляна Петрівна, 1923 р. н.

¹⁹ Запис 2007 р., у с. Гути Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Катерина Миколаївна, 1926 р. н.

²⁰ Запис 2006 р., у с-щі Заводському Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Калишенко Сергій Андрійович, 1928 р. н.

²¹ Запис 2007 р., у с. Вирівка Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Кузьменко Віра Петрівна, 1939 р. н.

²² Запис 2007 р., у с. Бондарі Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Сахно Настя Антонівна 1924 р. н.

²³ Запис 2007 р., у с. Бочечки Конотопського р-ну Сумської обл. Інф. Гривкова Уляна Петрівна, 1923 р. н.

Автор статьи раскрывает проблему исторического развития прядения и ткачества в сёлах Конотопского района Сумской области и определяет особенности его трансформации в современных глобализационных условиях.

Ключевые слова: глобализационные процессы, прядение и ткачество, традиционные промысли и ремёсла, технология производства, сырьевый материал.

The author of the article researches the problem of historical development of spinning and weaving in the Konotop district villages of Sumy region on the basis of field investigation. The research also explicates the peculiarities of its transformation in present-day conditions of globalization.

Key words: process of globalization, spinning and weaving, traditional craft and trade, technology of production, raw material.